

בעז אופן

מסכת זבחים עם 'שערי היכל'

מסכת זבחים עם שערי היכל, שערים להעמקה בסוגיות המסכת על פי כתבי ראשונים ואחרונים, מכון המקדש, ירושלים תשע"א. עורך ראשי: הרב עזריה אריאל, 2 כרכים, 1,074 עמודים

לפני חמש שנים התברכנו ביציאתו לאור של הכרך הראשון מסדרת "שערי היכל", על מסכת יומא. בגיליון י"ב של מעלין בקודש (אלול תשס"ו), במדור זה, הובאה סקירתו המקיפה של הרב אליקים קרומביין על המפעל המכובד. בסקירתו התמקד הרב קרומביין בהשוואת **שערי היכל** למפעל המקביל לו, **הלכה ברורה**, ואגב כך שרטט את דרכי העיון שנקטו אנשי מכון המקדש בחיבור זה.

בסקירה שלפנינו ננסה להתמקד בתמיהה שהציב הרב קרומביין בסוף סקירתו: כיצד הכלים הייחודיים שבהם משתמש החיבור שערי היכל על מסכת יומא (שרטוטים וציורים והתמקדות בשאלות מציאותיות), שעוסקת בעבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים – עבודה טקסית ו'צבעונית' – יתאימו גם לביורורים המופשטים וה'אפורים' של מסכת זבחים?

עורך **שערי היכל** מתייחס לבעיה זו בהקדמתו:

פעמים רבות תכנון הציור שפך אור על הסוגיה ונוכחנו בחשיבותה של ההמחשה להבנה מדויקת של הדברים. הדברים אמורים בעיקר לגבי הלכות המליקה וכל הקשור בה. פעמים רבות הוספנו ציור גם אם ניתן היה לכאורה להבין את הדברים גם בלעדיו. הניסיון מלמד ששילוב הציורים מקל על הנפש לקלוט את הדברים ולתת רווח בין פרשה לפרשה ובין עניין לעניין.

עורכי הספר ייעדו את החיבור גם לאנשים שאינם בקיאים בעולם המושגים של המקדש והקרבת. הכניסה לעולם זה היא מלאכה קשה ומורכבת, ובדרך כלל איננה נעשית על ידי לימוד מסכתות סדר קודשים על סדר הדף. לרוב ההעדפה תהיה ללימוד מסודר של משנה מסודרת כמו משנה תורה לרמב"ם. עם זאת בחרו אנשי מכון המקדש להיכנס ב'שערי היכל' דווקא דרך הגמרא. את הסיבה לכך ניתן להבין גם לאור העיתותי שבו יצא הכרך לאור – עם כניסתם של לומדי הדף היומי לשערי סדר

קודשים דרך מסכת זבחים. ואכן, שערי היכל מיועד לאנשים המורגלים להרחיב את עיונם בלימוד ולהקיף, באופן עקבי או אקראי, את שיטות הראשונים בסוגיות השונות. עם זאת, נלקח בחשבון חוסר בקיאות במושגים הבסיסיים בהלכות קודשים, ולכן הסוגיות מתבארות בסגנון פשוט וקולח ומשולבים בהן תמונות וציורים (שלא כמצוי ב"מערכות" שבספרי אחרונים קלאסיים) המשווים להן מראה קליל וקליט.

שילובם של איורים ותמונות בספרי פרשנות מוכר לנו בתחום הפרשנות המקראית בסדרת "דעת מקרא" שבהוצאת מוסד הרב קוק. גם שם רק חלק מן האיורים בא להסביר עניין בלתי מובן.¹ חלקם האחר נועד להמחשה,² ואחרים באו כדי "לתת רווח בין עניין לעניין".³ הציורים והתמונות שבשערי היכל אינם באים רק כדי "להקל על הנפש לקלוט את הדברים" (כדברי העורך שהובאו לעיל), ומטרתם היא גם לשוות למסכת זבחים ולסדר קודשים כולו אופי מעשי,⁴ בדומה לסדרים זרעים ומועד,

1 למשל: כדי להסביר את המילה הבלתי-מובנת "כגלגל" (שבתהילים פ"ג, יד), הובא ב"דעת מקרא" ציור הקוץ "עכובית הגלגל". דוגמה מקבילה ב"שערי היכל" ניתן לראות בעמודים רצט-שא, שם איורו השיטות השונות בהסבר המושג: "הואיל ומהכשירא דמקוה אתיא", וכן בעמודים רצט-שא, שם הובאו תמונות אברים שונים שיש דיון בגמרא לגביהם האם הם מפגלים.

2 למשל: להמחשת המילה "קרדומות" (שבתהילים ע"ד, ה), הובא ב"דעת מקרא" ציור של קרדום קדום שנמצא בחפירות ארכיאולוגיות. דוגמה מקבילה ב"שערי היכל" ניתן לראות בעמוד קלה – העתקת מגילת סוטה מטבלת הזהב אל הקלף.

3 למשל: תחת המילה "גפנס" (שבתהילים ע"ח, מז) מובא ציור של מטבע שהוטבעה עליו תבנית גפן, אף שצורת הגפן ידועה לכול ולא נדרשת לה המחשה. דוגמה מקבילה ב"שערי היכל" ניתן לראות בעמוד שעג לגבי "שחיטה במתעסק", שם יש ניסיון לצייר סכין שנפלה ללא כוונה ותוך כדי נפילה שחטה בהמה (לולא ההסבר המילולי המצורף שם, ספק אם היה מובן המקרה מתוך האיור).

4 אכן, באיורים המתארים את מבנה העזרות, הלשכות, המזבח וכדומה השתדלו המאיירים לדקדק בפרטי האיור הנזקקים להבנת הסוגיה. מאידך גיסא, באיורי המחשה כלליים הנוגעים לשחיטת הקודשים, לקבלת הדם ולהזאתו הסתפקו המאיירים באיור המחשה אמנותי. כמויות הדם הניגרות מבעלי החיים בעת שחיטתם אינן פרופורציונליות לכמות הדם שבגוף בעל החיים, המזבח נשאר תמיד נקי כאילו זהו הקרבן הראשון שהוקרב עליו באותו יום, ועוד (זאת בניגוד לספרי לימוד הלכות שחיטה שבהם מובאים איורים ותמונות פרטניים) – ככל הנראה כדי שלא להרתיע את הלומד.

מסכת זבחים עם 'שערי היכל'

וזאת בניגוד לשני הסדרים שקדמו לו, נשים ונזיקין, שעוסקים ברובם בסוגיות משפטיות מופשטות.⁵

שייכותו של סדר קודשים לחלקי "אורח חיים" ו"יורה דעה" המעשיים והנוגעים לכל אחד ואחד מישראל באה לידי ביטוי במספר רב של סוגיות. למשל: בסוגיית "כהן שעבד בייתור בגדים" מוזכרת התייחסות לשאלה האם מותר לכהן לעבוד עם משקפיים. בסוגיית "כהן שעבד כשהוא תלוי" נידון בהרחבה מעמד קדושת אוויר העזרה, כשאחת ההשלכות ההלכתיות היא טיסה במטוס מעל לאוויר העזרה. את סוגיית "ביאה במקצת" מעטרת תמונה מוכרת של אבני הכותל המערבי כשבניהן פתקים שנחטבו על ידי אצבעות אנשים (שמן הסתם לא כולם טבלו לפני כן).

מאיך גיסא, דיונים על מקורות ההלכה, ועל הלימוד המדויק מהפסוקים השונים וממילותיהם – התופסים במסכת זבחים אריכות יתרה – יוזכרו בשערי היכל רק בדרך אגב, כשיש לכך נפקא מינה מעשית.⁶

לתשומת לב מיוחדת ראויה "מערכה קד" העוסקת בתמיהת רב יוסף על פסק הלכה של אבבי בסוגיית "פיגול בחטאות הפנימיות" – "הלכתא למשיחא!". לטענת רב יוסף לא ראוי להכריע הלכה בעניינים שאינם נוגעים למעשה, שהינם בבחינת "דרוש וקבל שכר". תמיהה זו מנוגדת לכאורה לכל העיקרון של "שערי היכל", שייעודו הוא הכנה מעשית, תוכנית ומנטלית לקראת האפשרות להחזיר את עבודת בית המקדש למקומה במהרה בימינו.

עם קושיה זו מתמודדת ה"מערכה" בשני אופנים: תחילה מוסבר על פי דברי הראשונים שההסתייגות של רב יוסף מוגבלת רק להכרעת ההלכה בעניין שאינו מעשי, ושהביטוי "דרוש וקבל שכר" אינו גורע מחובת ידיעת הסוגיות ולימודן. מכאן מתגלגל הדיון לתוקפם של כללי פסיקת ההלכה המקובלים בענייני מקדש וקודשים.

5 לא מתקבל על הדעת לאייר את סוגיית "טענו חטים והודה לו בשעורים" באיורים של ערמות חטים ושעורים, וכן לא הגיוני לצייר שור ופרה ונפל בסוגיית "שור שנגח את הפרה ונמצא עוברה בצדה". כיוצא דופן ניתן לציין חלקים ממסכת בבא בתרא העוסקים בקרקעות, וכן את מסכת יבמות שלמרות היותה מופשטת שייכות בה המחשות המסייעות להבין את קשרי המשפחה (כפי שנעשה למשל בספר "נחלת צבי").

6 באופן חריג, מערכה קיג נתייחדה לביורור כלל מכללי המידות שהתורה נדרשת בהן – באילו מידות ניתן ללמוד מן הלמד.

לבסוף מובא דיון מורחב על עצם הביטוי "הלכתא למשיחא" – האם כלולה בו קביעה שעבודת המקדש תחודש רק לאחר ביאת המשיח (בניגוד למשתמע מהירושלמי). בסיכום הדיון חרג העורך מהרגלו במיעוט ציטוטים, וציטט באריכות את דברי הרא"ה קוק זצ"ל שלעניין זה גם אתחלתא דגאולה – "שישובו ישראל לביצרון" – מגדירה את ימינו כימות המשיחית, ושהימנעות האמוראים מפסיקת הלכה בדיני קודשים נובעת מהרצון להחזיר בעתיד את פסיקת ההלכה בעניינים אלו לידי הסנהדרין – כבתחילה.

הפאר וההדר, הצבעוניות והתמונות המרובות שב'שערי היכל' הם האליה שביצירה זו, אך הם גם הקוץ שנעוץ בה. לביאור מסכת זבחים לבדה נזקקו העורכים לשני כרכים עבי כרס וכבדי משקל. חשבון מהיר מגלה שלכשתושלם המלאכה בע"ה בעתיד ידרוש הסט המפואר של סדר קודשים מקום רב! תופעה זו מוכרת לנו מכמה מהדורות חדשות של ש"סים מבוארים שראו אור לאחרונה. אין ספק ששיקולים אלו, וכן שיקולים כלכליים של עלות קניית הספר, עלולים להרתיע חלק נכבד מציבור הלומדים מרכישתו. וכאן נשאלת השאלה: האם לא כדאי היה לוותר על הצמדת שערי היכל אל גוף המסכת? האם יתרון הנגישות מהבירור ההלכתי אל גוף הגמרא אינו מביא בסופו של דבר לחיסרון בנגישות הלומד אל שערי היכל? ואולי היה מקום לצמצם באופן ניכר בכמות התמונות והציורים ולאפשר הדפסה של הספר בכרך אחד? גם התוספתא המבוארת שבסוף הספר (ראה סקירה להלן) היא יצירה הראויה להידפס בפני עצמה. ושמה הפתרון לבעיות אלו הוא הוצאת גרסה ממוחשבת לספר?

מכל מקום ברור ללא ספק שהפאר וההדר שהתייחד בהם 'שערי היכל' ראויים הם לספר שמטרתו היא הכנה לעבודת ה' שלמה ברוב פאר והדר – "כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן אֶלְיָאֵי; בּוֹא... לְפָאֵר מְקוֹם מְקֻדָּשׁ וּמְקוֹם רְגְלֵי אֲכַבְדָּ" (ישעיהו ס', יג).

תוספתא מבוארת – מסכת זבחים, מהדורה מוגהת מפוסקת ומנוקדת עם פירוש חדש, בצירוף שינוי נוסחאות ומפתח, הרב בנימין הכהן לנדאו, מכון המקדש, ירושלים תשע"א, 148 עמדים.

בסוף הכרך השני של 'שערי היכל' הוסיפו העורכים ביאור חדש לתוספתא זבחים. אופי הפירוש מזכיר את מפעלו האדיר של הרב פינחס קהתי בביאור המשנה, בארבעה

מסכת זבחים עם 'שערי היכל'

עקרונות: א. ניקוד הנוסח ופיסוקו. ב. ליקוט הפירושים הקודמים⁷ ועריכתם בלשון הוטה וקולחת. ג. הקדמה קצרה לכל הלכה שנדרשים לה מושגי יסוד, או הוספת כותרת ותקציר לנאמר בהלכה. ד. שזירת נוסח ההלכות שבתוספתא במלואו בתוך הביאור, כך שקריאת הפירוש תיעשה ברצף.

בבחירת הנוסח ניתנה עדיפות לנוסח התוספתא שבש"ס וילנא למרות שאיננו נחשב לנוסח המדויק ביותר, ורק במקומות שהנוסח מוקשה נעשתה הגהה על פי דפוסים קדומים או כתבי יד. נראה שמגמה זו נעשתה מתוך כוונה תחילה לצרף את החיבור הנוכחי אל ביאור סוגיות הגמרא שבשערי היכל, ומשום כך בחרו להיצמד לנוסח דפוס וילנא שנדפס אף הוא בסוף מסכתות הגמרא. עם זאת, התחשב העורך בקושי בחלוקת ההלכות שבדפוס וילנא והוסיף רווחים בין העניינים על פי מהדורת צוקרמנדל (שבה ישנה הקפדה להפריד בין עניינים שונים).

בתחילת חיבור זה צורף מפתח הקבלות למשניות העוסקות בעניינים זהים, ובסופו צורף מפתח למקומות שבהם הגמרא עוסקת בביאור התוספתא.

נראה שבכוחו של פירוש זה לחולל 'מהפכה' בלימוד התוספתא ובהפיכתה לנחלת הכלל (כפי שהצליח לחולל פירושו של הרב קהתי למשנה). ושוב חוזרת השאלה – האם לא עדיף, דווקא משום כך, להדפיס חיבור זה כיחידה עצמאית ולצרף אליה מסכתות שונות מסדר קודשים?

7 העורך מעיר בהקדמתו שלאור העובדה שלימוד התוספתא היה מוזנח יחסית במהלך השנים, אין בידינו ביאורים רבים לתוספתא (וזאת בניגוד למשנה. ב"א), ולכן הביאור מתבסס בעיקרו על שני פירושים: "חסדי דוד" לר' דוד פרדו ו"חזון יחזקאל" לר' יחזקאל אברמסקי.